

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.3.32>**Л. Г. Остапчук**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри вогневої та спеціальної підготовки
Пенітенціарної академії України
ORCID ID: 0000-0003-0515-0000

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТІВ ПРОБАЦІЇ

У статті здійснено аналіз кримінально-виконавчого статусу суб'єктів пробації. Визначено, що цей статус є не просто сукупністю загальногромадянських прав та обмежень, а спеціалізованою категорією кримінально-виконавчого права, що формується у результаті виникнення кримінально-виконавчих відносин і безпосередньо регулюється імперативними нормами Закону України «Про пробацію» та Кримінально-виконавчого кодексу України. У процесі проведеного дослідження визначено структуру та зміст кримінально-виконавчого статусу суб'єкта пробації та його кореляційний зв'язок з поняттям «кримінально-виконавча характеристика», а також виявлено проблеми наукового супроводу та нормативної реалізації інституту пробації в Україні. Приділено увагу аналізу спеціальних прав суб'єктів пробації, що є гарантіями їх ресоціалізації, зокрема право на отримання соціально-психологічної, консультативної допомоги та право на дотримання правового режиму інформації з обмеженим доступом щодо них, що має запобігати стигматизації та полегшувати соціальну реінтеграцію. Акцентовано увагу на проблемі реформування кримінально-виконавчого законодавства часто без належного наукового супроводу. Обґрунтовується теза, що законодавство потерпає не тільки від неузгодженості, але й від впливу фахівців, які, не розуміючи змісту кримінально-виконавчих відносин, вносять суперечливі норми та впроваджують нові, необґрунтовані правові дефініції. Це породжує виникнення правових колізій та ставить працівників уповноважених органів з питань пробації у ситуацію правової невизначеності. Наголошено на необхідності законодавчого закріплення та уніфікації поняття «кримінально-виконавча характеристика суб'єкта пробації». Визначено, що характеристика має стати науково обґрунтованою діагностичною основою, необхідною для реальної індивідуалізації заходів виховного впливу та прийняття обґрунтованих рішень щодо поведінки суб'єкта пробації, а не бути формальним документом. Запропоновано конкретні напрями вдосконалення нормативної бази, спрямовані на посилення ролі фахівців кримінально-виконавчого права в нормотворчому процесі для забезпечення уніфікації понятійного апарату та створення дієвих механізмів виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, воєнний стан, запобігання, особа злочинця, наркоманія, детермінанти (причини та умови), пробація, кримінально-виконавчий статус, кримінально-виконавча характеристика, кримінально-виконавчі відносини, індивідуалізація покарання.

Постановка проблеми. У контексті реформування пенітенціарної системи України та впровадження інституту пробації, ключове значення набуває наукове обґрунтування його основних понять. Серед них - кримінально-виконавчий статус суб'єктів пробації, який є похідним від кримінально-виконавчих відносин і визначає спеціалізований обсяг їх обов'язків, прав та відповідальності. Кримінально-виконавчий статус - є спеціальним видом правового статусу, який не позбавлений елементів загального статусу але й містить набір прав, обов'язків та

законних інтересів, що визначені вироком суду з урахуванням виду призначеного покарання, або застосованого виду звільнення від відбування покарання. Кримінально-виконавчий статус суб'єкта пробації задекларований у діючих нормативно-правових актах, проте законодавче закріплення прав, свобод, обов'язків та законних інтересів вимагає від суб'єкта пробації відповідної поведінки: участі у програмах виховного впливу, дотримання умов відбування покарання (випробувального терміну), тощо. Своєрідним індикатором поведінки суб'єкта

пробації у період відбування покарання (випробувального терміну) є - кримінально-виконавча характеристика, що складається на суб'єкта пробації на вимогу суду при вирішенні питання про умовно-дострокове звільнення (ст. 81 КК України), заміну невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України), при заміні покарання більш суворим (ст. 389 КК України), при розгляді скарг, клопотань, звернень, що стосуються підоблікових осіб, тощо.

Основними ключовими елементами кримінально-виконавчої характеристики суб'єкта пробації є інформація про дисципліну, заохочення/стягнення, участь у програмах, взаємодію з персоналом, оцінку ризиків, рівень ресоціалізації. Тобто кримінально-виконавча характеристика містить елементи, які характеризують особу у період відбування покарання або випробувального терміну. Незважаючи на численні наукові розробки, присвячені вивченню правового статусу осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі кримінально-виконавче законодавство не містить закріпленого на законодавчому рівні поняття «кримінально-виконавча характеристика суб'єкта пробації». Враховуючи важливість даного документа, вважаємо за необхідне дослідити саме кримінально-виконавчу характеристику суб'єкта пробації, відмежувати її від кримінологічної характеристики та спростувати тверджень про доцільність розробки кримінально-виконавчої характеристики видів покарань або форм об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 391 КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням вивчення кримінально-виконавчої характеристики займалися такі українські вчені, як: В.В. Артюхова, А.М. Авраменко, І.Г. Богатирьов, К.В. Бондарєва, С.Я. Бурда, М.Я. Гуцук, Н.В. Коломієць, О.О. Стулов, М.Г. Тома, тощо. Після прийняття Закону України «Про пробацію» у 2015 році спостерігається значне зростання кількості публікацій, присвячених вивченню особливостей виконання/відбування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. При цьому варто констатувати, що більшість робіт присвячена вивченню саме теоретичних питань, зокрема визначенню місця пробації у системі кримінальної юстиції, її співвідношення з традиційними видами покарань та кримінально-правовим впливом [1]. Значна частина наукових робіт містить критику процесу реформування кримінально-виконавчої системи [2].

Здебільшого вчені акцентують увагу на тому, що реформи часто проходять без врахування думки практиків чи теоретиків, без узгодження положень прийнятих нормативно-правових актів з теорією кримінологічної науки. Це породжує виникнення правових колізій, оскільки фахівці, нерозуміючи змісту кримінально-виконавчих відносин, намагаються вплинути прямо або опосередковано на порядок виконання покарань, що негативно впливає на визначення обсягу прав та обов'язків суб'єктів пробації.

Предметом нашого дослідження є кримінально-виконавча характеристика суб'єкта пробації, тобто особи яка перебуває на обліку в уповноважених органах з питань пробації і складення якої є обов'язковою передумовою у прийнятті обґрунтованих рішень, що прямо впливають на зміну кримінально-виконавчого статусу особи.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні поняття «кримінально-виконавча характеристика суб'єкта пробації» та його співвідношення з поняттям «кримінально-виконавчий статус», а також у виокремленні проблемних питань застосування понятійного апарату та формування пропозицій, спрямованих на уникнення правових колізій.

Виклад основного матеріалу. У теорії держави та права відносини в суспільстві, що врегульовані нормами права, називаються правовими відносинами, або правовідносинами. Кримінально-виконавчі відносини є специфічним видом правовідносин, що виникають на стадії виконання вироку суду між засудженим і державою. Стулов О.О. зазначає, що проблеми формування понятійного апарату кримінально-виконавчого права України призводять до того, що законодавство не завжди чітко відображає зміст і сутність кримінально-виконавчих відносин [3]. Кримінально-виконавчий статус, на відміну від загального правового статусу, обмежується вирок суду та умовами пробації.

У той же час більшість науковців стверджують, що процес реформування кримінально-виконавчої системи має науковий супровід. Проте більшість реформ проведених у нашій країні проходять без врахування думки практиків чи теоретиків, без узгодження положень прийнятих нормативно-правових актів з теорією кримінологічної науки, без розробки дієвого механізму реалізації запропонованих законодавцем новацій.

Якщо говорити про науку кримінально-виконавчого права, то вона включає безліч наукових розробок присвячених порядку відбування

та виконання покарань, порядку звільнення від відбування покарання, тощо. Але варто констатувати, що кримінально-виконавче законодавство потерпає не тільки від «псевдонауковців» але й зазнає впливу з боку фахівців інших галузей права, які намагаються «наповнити» КВК України новими нормами, «впровадити» визначення нових правових дефініцій, розробити програму впливу на засудженого, при цьому нерозуміючи змісту кримінально-виконавчих відносин і зокрема порядку виконання/відбування покарань.

У теорії держави та права відносини у суспільстві, що врегульовані нормами права, називаються правовими відносинами, або правовідносинами [4, с. 194]. Отже, правовідносини самі по собі нічого не врегульовують вони виникають у результаті впливу правових норм на суспільні відносини, що склалися у суспільстві. Назвавши відносини, що складаються у процесі виконання відбування покарань «кримінальними» - є цілком виправданим кроком, оскільки, з урахуванням класичного підходу, щодо інтерпретації правовідносин - виникнення конкретних правовідносин пов'язано з нормою права. У нашому випадку це кримінальне, кримінальне процесуальне, кримінально-виконавче законодавство. Проте щодо поняття «виконавчі» варто констатувати, що дієслово – виконувати, з урахуванням положень орфографічного словника означає спонукання до дії, динамічний рух. Тому поняття кримінально-виконавчі відносини виникають саме вже на стадії взяття вироку до виконання між засудженим і державою.

Іншими словами, оскільки процес виконання та відбування покарання не розпочався, не здійснюється, не завершився, відсутній рух (динаміка, зміни в умовах відбування покарання, у поведінці засудженого тощо), немає чого і описувати (характеризувати), а отже, немає підстав вживати «виконавча» як динамічну складову вказаного поняття [3, с. 313].

Але не варто забувати і про інший так званий діяльнісний підхід до розуміння правовідносин, який визначає правовідносини як правову форму соціальної взаємодії суб'єктів права з метою реалізації інтересів і досягнення результатів, що передбачені законом, або не суперечать закону чи іншим джерелам права [5, с. 194].

Виходячи з викладеного, ми повністю підтримуємо твердження О.О. Стулова, який наголошує на вживанні терміна «кримінально-виконавча характеристика засудженого», і водночас

вважає помилковим термін «кримінально-виконавча характеристика покарання» і його інтерпретацій на кшталт «кримінально-виконавча характеристика обмеження волі», «кримінально-виконавча характеристика арешту», оскільки за ними вбачається лише статика – формально закріплені (фіксовані) у нормах чинного КВК України порядок і умови виконання та відбування конкретних видів покарання [3, с. 313].

Ми погоджуємося з думкою Н.В. Коломієць, яка вважає, що для правильного розуміння характеристики засуджених у сфері обігу наркотиків має значення те, що така характеристика: є системою взаємопов'язаних складових, що її утворюють; є результатом роботи персоналу установи виконання щодо використання основних [6, с. 199].

С.Я. Бурда у своїй роботі надала визначення поняття «кримінально-виконавчої характеристики засудженого до покарання у виді позбавлення волі», під яким вчена розуміє комплексне вивчення особи, яка відбуває покарання, завдяки чому забезпечується вибір й застосування засобів виправлення і ресоціалізації засудженого та його адаптація після звільнення [7, с. 218].

М.Г. Тома у своїй праці «Кримінально-виконавча характеристика особистості професійного злочинця, який відбуває покарання у місцях позбавлення волі» Проте окрім вищезгаданих вчених є ряд наукових праць присвячених дослідженню кримінально-виконавчої характеристики виду покарання (І.Г. Богатирьов, А.М. Авраменко, М.Я. Гуцуляк, М.О. Селезньов) [9,10,11,12], форми об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 391 КК України (К.В. Бондарева) [13], тощо.

Проте кримінально-виконавча характеристика не може формуватися щодо виду покарання, або щодо дії як форми об'єктивної сторони. Кримінально-виконавча характеристика є документальним підтвердженням поведінки особи і складається після взяття вироку до виконання, тобто у період відбування покарання (випробувального терміну). Підтримуючи думку Стулова О.О., відбувається процес виконання покарання – персоналом органів та установ виконання покарання та відбування покарання – засудженим. Для кращого розуміння даного твердження потрібно наголосити на тому, що виникнення кримінально-виконавчих відносин породжує необхідність у формуванні кримінально-виконавчої характеристики,

що є основою для застосування до засудженого заохочувальних та стримуючих норм.

З урахуванням положень Закону України «Про пробацію», наявних підстав та передумов для застосування заходів заохочення, стягнення, клопотання до суду складається кримінально-виконавча характеристика, а саме, щодо осіб засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі; осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт, пробаційного нагляду; осіб, яким покарання у виді штрафу замінено покаранням у виді громадських або виправних робіт; осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням (порушення випробувального терміну); звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (у випадку порушення умов відбування); осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, стосовно яких вживаються заходи з підготовки їх до звільнення [14].

До основних елементів кримінально-виконавчої характеристики суб'єктів пробації варто віднести: - дотримання умов та порядку відбування покарання (наявність/відсутність порушень); - інформація про кількість та характер застосованих заохочень/стягнень; - інформація про факти вживання алкоголю, наркотиків; - ставлення до праці (добросовісність, продуктивність, якість виконання виробничих завдань, освоєння нової професії, підвищення кваліфікації) та навчання (своєчасність відвідування, виконання домашніх завдань); - участь у виховних, соціальних заходах, громадських проєктах (активна чи пасивна участь у виховній роботі, масових, культурних, спортивних заходах, волонтерство, донорство); - взаємодія з персоналом (нейтральний, конфліктний); - інформація про налагодження контактів з потерпілим (визнання вини, відшкодування завданої шкоди); - інформація про зміни ціннісних орієнтацій (здатність до самокритики, оцінка вчиненого діяння, мотивація до правослухняної поведінки); - інформація про наявні (відновлені) соціальні зв'язки та ресоціалізаційний потенціал (наявність родини, утриманців, непрацездатних батьків); - інформація про готовність до звільнення, заміни покарання більш м'яким (проживання, працевлаштування); - інформація про медичні та психологічні дані (дані психологічної діагностики, оцінка рівня агресії, тривожності, емоційної стабільності, результати проходження

обов'язкових чи рекомендованих психолого-корекційних програм, зміни у стані здоров'я, динаміка лікування наркоманії, алкоголізму).

Тобто, кримінально-виконавча характеристика суб'єкта пробації це інструмент, який дозволяє пробаціонеру індивідуалізувати виконання покарання. У порівнянні з кримінально-виконавчим статусом, що включає сукупність, закріплених у нормативно-правовому акті спеціальних прав, обов'язків та відповідальності суб'єкта пробації, кримінально-виконавча характеристика суб'єкта пробації - це сукупність значущих ознак особи, які формуються у період відбування покарання (випробувального терміну) виокремлення яких є необхідною передумовою для прийняття обґрунтованих рішень судом та органами пробації. Простими словами кримінально-виконавчий статус визначений законодавцем у нормативно-правових актах, а кримінально-виконавча характеристика – це інструмент діагностики.

На відміну від кримінально-виконавчої характеристики кримінологічна характеристика особи це більше науково-аналітичний документ, який описує криміногенний портрет особи правопорушник та причини, мотиви і умови вчинення кримінального правопорушення та включає опис соціально-демографічних даних, мотиваційної складової, умови (причини), що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, прогноз поведінки, заходи запобігання. Кримінологічна характеристика особи використовується у кримінологічному аналізі, у навчанні, аналітичних оглядах, для розробки комплексу профілактичних заходів, для судово-психологічних та комплексних наукових досліджень. Основною відмінністю є те, що кримінально-виконавча характеристика характеризує суб'єкта пробації під час відбування покарання, а кримінологічна характеристика визначає передумови вчинення кримінального правопорушення, мотиви, криміногенний тип особи у науковому контексті.

Враховуючи положення ст. 15 ЗУ «Про пробацію» кримінально-виконавчий статус суб'єктів пробації, як і осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення волі є обмеженим. Він включає як конституційні права з деякими обмеженнями так і спеціальні права, що виникають у процесі виконання\відбування покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, зокрема: право на отримання соціально-психологічної, консультативної та іншої допомоги; право на оскарження рішень, дій або бездіяльності персоналу органу пробації; право на дотримання

правового режиму інформації з обмеженим доступом щодо них, що має запобігати стигматизації. З поміж обов'язків покладених на суб'єктів пробації варто виокремити: обов'язок виконувати встановлені законом та покладені рішенням суду обов'язки, виконувати законні вимоги персоналу органу пробації; не вчиняти правопорушень. Саме обов'язки забезпечують виконання програми впливу на засудженого, розробка якої має бути науково обґрунтованою, а не результатом роботи фахівців, що не розуміють змісту кримінально-виконавчих відносин.

Ще одним із проблемних питань науки кримінально-виконавчого права є формування понятійного апарату. Сутність цієї проблеми полягає в тому, що процес реформування кримінально-виконавчої системи не завжди має належний науковий супровід, що призводить до відсутності уніфікованих понять. Так у діючих нормативно-правових актах не закріплене чітке визначення поняття «кримінально-виконавчої характеристики суб'єктів пробації», що ускладнює єдине застосування заходів кримінально-правового впливу; *неузгодженість положень кримінально-виконавчого законодавства з кримінальним та конституційним законодавствами та теорією держави та права*, що породжує виникнення правових колізій.

Висновки і пропозиції: Основними напрямками удосконалення кримінально-виконавчого законодавства у частині забезпечення ефективності кримінально-виконавчого статусу та практичної його реалізації є перш за все *законодавче закріплення поняття кримінально-виконавчої характеристики*, під яким потрібно розуміти сукупність значущих ознак особи, які формуються у період відбування покарання (випробувального терміну), виокремлення яких є необхідною передумовою для прийняття обґрунтованих рішень судом та органами пробації. Наступним напрямом удосконалення кримінально-виконавчого законодавства повинна стати *розробка стандартів програм виховного впливу*, які повинні містити науково-обґрунтоване створення програм диференційованого виховного впливу з урахуванням ознак, що відповідають потребам засуджених, а не містять формальний набір заходів, а також усунення впливу «псевдонауковців» за рахунок забезпечення пріоритетної участі фахівців кримінально-виконавчого права у розробці та експертизі нормативно-правових актів, що стосуються виконання покарань.

Список використаної літератури

1. Головкін Б. М., Степанюк А. Х., Лисодєд О. В. Кримінально-виконавче право: підручник. Харків: Право, 2019. 288 с.
2. Богатирьов І. Г. Українська пенітенціарна наука: монографія. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2008. 318 с.
3. Стулов О. О. Проблеми формування понятійного апарату кримінально-виконавчого права України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 310–315.
4. Теорія держави та права: навч. посіб. / Білозьоров Є. В., Власенко В. П., Горова О. Б. та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
5. Ведерніков Ю. А., Сердюк І. А., Куракін О. М. Теорія держави і права: підручник. Дніпро: ДДУВС, Ліра, 2016. 480 с.
6. Коломієць Н. В. Кримінально-виконавча характеристика засуджених за злочини у сфері обігу наркотиків. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. Запоріжжя, 2010. № 4. С. 197–201.
7. Бурда С. Я. Зміст кримінально-виконавчої характеристики засуджених до позбавлення волі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. Львів, 2011. № 3. С. 213–221.
8. Тома М. Г. Кримінально-виконавча характеристика особистості професійного злочинця, який відбуває покарання в місцях позбавлення волі. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 11. С. 227–232.
9. Богатирьов І. Г. Поняття та зміст кримінально-виконавчої характеристики покарання. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 111–119.
10. Авраменко А. М. Кримінально-виконавча характеристика покарання у виді арешту: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / А. М. Авраменко ; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2011. 227 с.
11. Гуцуляк М. Я. Кримінально-виконавча характеристика покарання у виді громадських робіт: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / М. Я. Гуцуляк ; Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2010. 21 с.
12. Селезньов М. О. Кримінально-виконавча характеристика покарання у виді виправних робіт: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / М. О. Селезньов ; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2010. 22 с.
13. Бондарєва К. В. Злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарань: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / К. В. Бондарєва ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2018. 289 с.
14. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII: станом на 19 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (дата звернення: 10.12.2025).

Ostapchuk L. H. Criminal executive characteristics of probation subjects

The article analyzes the criminal executive status of probation subjects. It is determined that this status is not merely a set of general civil rights and restrictions, but a specialized category of criminal executive law, which is formed as a result of the emergence of criminal executive relations and is directly regulated by the imperative norms of the Law of Ukraine «On Probation» and the Criminal Executive Code of Ukraine. The study identifies the structure and content of the criminal executive status of a probation subject and its correlation with the concept of «criminal executive characteristics», as well as reveals problems related to the scientific support and normative implementation of the probation institution in Ukraine. Attention is paid to the analysis of the special rights of probation subjects, which serve as guarantees of their resocialization, including the right to receive socio-psychological and consultative assistance, and the right to maintain the legal regime of restricted access information concerning them, which should prevent stigmatization and facilitate social reintegration. The problem of reforming criminal executive legislation, often without proper scientific support, is highlighted. The argument is made that the legislation suffers not only from inconsistency but also from the influence of specialists who, «misunderstanding the content of criminal executive relations», introduce contradictory norms and «implement» new, unsubstantiated legal definitions. This leads to the emergence of legal conflicts and places employees of authorized probation bodies in a situation of legal uncertainty. The necessity of legislative consolidation and unification of the concept of «criminal executive characteristics of a probation subject» is emphasized. It is determined that the characteristics should become a scientifically substantiated diagnostic basis necessary for the genuine individualization of educational measures and the adoption of reasoned decisions regarding the conduct of the probation subject, rather than being a formal document. Specific directions for improving the regulatory framework are proposed, aimed at enhancing the role of criminal executive law specialists in the rule-making process to ensure the unification of the conceptual apparatus and the creation of effective mechanisms for the execution of non-custodial sentences.

Key words: criminal offense, state of war, prevention, identity of the offender, drug addiction, determinants (causes and conditions), probation, criminal executive status, criminal executive characteristics, criminal executive relations, individualization of punishment.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.08.2025

Дата публікації: 30.09.2025